

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра корекційної педагогіки та інклюзивної освіти

Дипломна робота

магістра

з теми: **«Особливості розвитку**

довготривалої пам'яті молодших школярів

з інтелектуальними порушеннями»

Виконала:

студентка 2 курсу групи KorOs1-M18z
спеціальності 016 Спеціальна освіта
за освітньою програмою

Олігофренопедагогіка. Логопедія

Фуцур Марина Іванівна

Керівник:

Дідик Н. М., кандидат
психологічних наук,

доцент кафедри корекційної

педагогіки та інклюзивної освіти

Кам'янець-Подільський - 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ДОВГОТРИВАЛОЇ ПАМ'ЯТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ	8
1.1 Загальна характеристика пізнавальної сфери молодших школярів з інтелектуальними порушеннями	8
1.2 Особливості пам'яті молодших школярів з інтелектуальними порушеннями	13
1.3 Розвиток пам'яті молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.....	30
Висновки до розділу 1.....	38
РОЗДІЛ 2 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ДОВГОТРИВАЛОЇ ПАМ'ЯТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ	40
2.1 Методика вивчення довготривалої пам'яті молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.....	40
2.2 Аналіз результатів дослідження довготривалої пам'яті молодших школярів з порушеннями розумового розвитку.....	45
2.3 Розвиток довготривалої пам'яті молодших школярів з інтелектуальними порушеннями засобами ейдотехніки.....	53
2.4 Методичні рекомендації щодо розвитку довготривалої пам'яті дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями	77
Висновки до розділу 2.....	82
ВИСНОВКИ	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	88
ДОДАТКИ	98

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасна освітня система є гуманістично спрямованою, а особистісно-орієнтована педагогіка є основною умовою ефективності навчально-виховного процесу сучасного закладу загальної середньої освіти. Гуманістична орієнтація передбачає опір на вікові та індивідуальні можливості учнів. Особливої актуальності врахування специфіки психофізичного розвитку набуває навчання дітей з інтелектуальними порушеннями. Оптимізація розвивальної роботи серед дітей з інтелектуальними порушеннями – одне з основних завдань, що намагаються вирішити корекційні педагоги та психологи, які працюють з ними. Розвиток пізнавальних процесів дітей з психофізичними порушеннями є важливою умовою корекційного навчання.

Актуальність проблеми зумовлена також тим, що за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я в останні десятиліття відбувається збільшення серед населення осіб з вродженими інтелектуальними порушеннями. За даними МОЗ порушення інтелектуального розвитку у світі мають приблизно 3% населення. В нозологічній структурі психічних розладів перше місце належить саме порушенням розумового розвитку. Це свідчить про необхідність створення умов для максимальної корекційної роботи відхилень у пізнавальній сфері дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. Для того, щоб уникнути вторинних і третинних відхилень у розвитку дітей з порушеннями розумового розвитку, щоб педагогічний процес був максимально ефективним, існує потреба у ґрунтовному вивченні особливостей розвитку пізнавальних процесів у даної категорії дітей.

Дитина з інтелектуальними порушеннями характеризується загальним недорозвитком розумових здібностей, що природно формуються у неї з великими затримками. Суспільство ж повинно подбати, щоб така дитина виросла і вступила у доросле життя без особливих проблем. Для цього потрібно детально дослідити питання формування пізнавальних процесів у дітей з порушеннями інтелекту.

Дослідження проблеми розвитку пізнавальних процесів при інтелектуальних порушеннях здійснювали: Є. А. Аленьева [1], А. Т. Арбабаєва [4], І. Л. Баскакова [5], І. М. Бгажнокова [6], Л. А. Болдирева [7], Ю. Ю. Бугера [10], Л. С. Виготський [14-17], О. В. Гаврилов [21], А. В. Григоніс [23], Т. В. Єгорова [27], Л. В. Занков [30], І. Ковцун [35], Н. В. Корнієнко [39], О. І. Косарева [42], К. Л. Лебединська [62], Г. Р. Лурія [46], М. П. Матвєєва [48], С. П. Миронова [53], М. С. Певзнер [62], В. Г. Петрова [63-64], С. Я. Рубінштейн [78], В. М. Синьов, [50], А. Ю. Смагіна [83], І. М. Соловійов [84-85], Н. М. Стадненко [89], О. П. Хохліна [93], Ж. І. Шиф [58] та ін. Вчені зазначають, що пізнавальні процеси дітей з інтелектуальними порушеннями формуються в умовах неповноцінного чуттєвого пізнання, мовного недорозвитку, обмеженої практичної діяльності, тому їх розумові операції розвиваються сповільнено і мають своєрідні риси. Значні порушення у цієї категорії дітей, порівняно від дітей з типовим розвитком, властиві характеристикам пам'яті.

Заслуга першого систематичного вивчення вищих форм пам'яті у дітей належить видатному вітчизняному психологу Л. С. Виготському, який наприкінці 20-х рр. вперше вивчив питання про розвиток вищих форм пам'яті й показав, що вищі форми пам'яті є складною формою психічної діяльності, соціальної за своїм походженням, простеживши основні етапи розвитку найбільш складного опосередкованого запам'ятовування, а також взаємозв'язок пам'яті і мислення. «Аналіз показує, – писав Л. С. Виготський, – що мислення дитини багато в чому визначається її пам'яттю. Мислити для дитини – значить згадувати. Мислення розвивається в безпосередній залежності від пам'яті» [14].

Успішність функціонування пам'яті залежить від рівня розвитку інших психічних процесів, в тому числі і мисленнєвих. Тому рівень інтелектуального розвитку впливає на запам'ятовування, діти з інтелектуальними порушеннями володіють недостатньо розвиненою пам'яттю.

Особливості пам'яті дітей з інтелектуальними порушеннями вивчали: Л. С. Виготський [14], А. В. Григоніс [23], Л. В. Занков [30], Т. В. Єгорова [27],

І. М. Соловійов [84], В. І. Сумаракова [83] та ін. Разом з тим, недостатньо дослідженою залишається довготривала пам'ять дітей з інтелектуальними порушеннями. Отже, зважаючи на актуальність проблеми та її недостатнє вивчення, нами обрана **тема дослідження** «Особливості розвитку довготривалої пам'яті молодших школярів з інтелектуальними порушеннями».

Мета дослідження – вивчити особливості розвитку довготривалої пам'яті дітей з інтелектуальними порушеннями молодшого шкільного віку.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати психолого-педагогічну літературу щодо проблеми розвитку довготривалої пам'яті молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

2. Вивчити особливості довготривалої пам'яті молодших школярів з порушеннями розумового розвитку.

3. Провести експериментальне дослідження з розвитку довготривалої пам'яті молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

4. Розробити методичні рекомендації щодо розвитку довготривалої пам'яті молодших школярів з порушеннями розумового розвитку.

Об'єкт дослідження – пам'ять молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Предмет дослідження – особливості розвитку довготривалої пам'яті дітей з інтелектуальними порушеннями молодшого шкільного віку.

Методи дослідження: *теоретичні:* вивчення та аналіз загальної та спеціальної психологічної літератури; *емпіричні:* констатувальний та формувальний експеримент з метою вивчення особливостей розвитку довготривалої пам'яті молодших школярів з інтелектуальними порушеннями; *статистичні:* кількісний та якісний аналіз емпіричних даних та їх узагальнення.

Теоретична значущість дослідження полягає у ґрунтовному теоретичному аналізі особливостей розвитку довготривалої пам'яті молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. Матеріали дослідження можуть

бути використані при написанні наукових праць з даної проблематики, стати підґрунтям для подальших наукових досліджень у галузі спеціальної психології.

Практичне значення роботи полягає у дослідженні довготривалої пам'яті молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, результати якого можуть використовуватись корекційними педагогами з метою підвищення ефективності навчально-виховної роботи. Матеріали дипломної роботи також можуть використовуватись студентами при вивченні психології дітей з інтелектуальними порушеннями, психодіагностики та психокорекції, проходженні педагогічної та психологічної практики.

Експериментальна база. Комунальна реабілітаційна установа «Обласний центр комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю» (сmt Міжгір'я Закарпатської області).

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження висвітлено у таких науково-практичних конференціях:

- III Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» (17 листопада 2018 р., м. Кам'янець-Подільський) з доповіддю на тему «Особливості пам'яті дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями»;

- IV Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі» (15 лютого 2019 року, м. Кам'янець-Подільський) з доповіддю на тему «Особливості довготривалої пам'яті молодших школярів»;

- Наукова конференція студентів і магістрантів за підсумками науково-дослідної роботи у 2018 році (24-25 квітня 2019 р., м. Кам'янець-Подільський) з доповіддю на тему: «Теоретичний аналіз проблеми дослідження довготривалої пам'яті молодших школярів з інтелектуальними порушеннями»;

- V Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових

досліджень молодих науковців» (19 листопада 2019 р., м. Кам'янець-Подільський);

- XII Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (23 квітня 2020 року, м. Кам'янець-Подільський);

- Наукова конференція студентів і магістрантів за підсумками науково-дослідної роботи у 2019 році (28-29 квітня 2020 р., м. Кам'янець-Подільський)

Публікації: Оpubліковано статтю на тему «Особливості довготривалої пам'яті молодших школярів з інтелектуальними порушеннями».

Фуцур М.І. Особливості довготривалої пам'яті молодших школярів з інтелектуальними порушеннями // Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2019. – С. 141-145.

Структура роботи: Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (95 найменувань), чотирьох додатків. Основний обсяг роботи складає 97 сторінок.

ВИСНОВКИ

На основі результатів теоретико-емпіричного вивчення особливостей розвитку довготривалої пам'яті молодших школярів з інтелектуальними порушеннями можна зробити такі висновки:

1. Молодші школярі з інтелектуальними порушеннями через органічне ураження головного мозку мають стійко порушену пізнавальну діяльність, що характеризується тотальним недорозвитком усіх психічних процесів, в тому числі і пам'яті. Особливостями пам'яті дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями є: знижений рівень розвитку довготривалої пам'яті, неміцність збереження і неточність відтворення інформації, зниження обсягу пам'яті й швидкості запам'ятовування, непродуктивне мимовільне та довільне запам'ятовування, переважання наочної пам'яті над словесною, порушення механічної пам'яті, малий обсяг пам'яті. На особливості розвитку пам'яті впливає ступінь інтелектуальних порушень у молодшого школяра.

Довготривала пам'ять виявляється в запам'ятовуванні та відтворенні знань, умінь і навичок, розрахованих на їхнє довгочасне зберігання та використання діяльності. Молодші школярі з порушеннями розумового розвитку мають знижений рівень розвитку довготривалої пам'яті через недостатність розуміння інформації, значні порушення уваги та мисленневих операцій. Значну кількість матеріалу учні з інтелектуальними порушеннями забувають одразу після його сприйняття. Обсяг їх короткочасної пам'яті невеликий, інтенсивне забування відбувається в першу добу, протягом двох-трьох тижнів йде значне забування. Є значна кількість помилково включених при відтворенні елементів, які виявляються дуже стійкими і повторюються в подальшому відтворенні у великій кількості випадків. Разом з тим, довготривала пам'ять вдосконалюється краще короткочасної.

2. Недорозвиток пізнавальної сфери молодших школярів з порушеннями розумового розвитку заважає здійснити у них розвиток пам'яті у повному обсязі. Значні порушення уваги, пам'яті, мислення, підвищена втомлюваність

вимагають застосування спеціальних методів і прийомів розвитку пам'яті: використання наочності, смислове групування матеріалу, застосування емоційної пам'яті з поступовим переходом до словесно-логічного запам'ятовування, диференційований підхід до організації режиму дня та ін.

3. Метою емпіричного дослідження було експериментально вивчити особливості довготривалої пам'яті молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. Вибір методик здійснювався відповідно до мети дослідження, вікових характеристик учнів та особливостей їх інтелектуальних порушень.

За результатами діагностики довготривала слухова і зорова пам'ять у більшості молодших школярів з інтелектуальними порушеннями перебувають на низькому та дуже низькому рівні розвитку. Високий рівень довготривалої пам'яті у досліджуваних відсутній. Середній рівень властивий незначній кількості молодших школярів старшого віку з легким ступенем інтелектуальних порушень (при відповіді на певні запитання тесту та вгадуванні героїв казок). Результати, одержані в ході дослідження пам'яті, свідчать, що для таких дітей характерне ослаблення активної уваги і виражена стомлюваність, що негативно впливає на особливості їх пам'яті.

4. Діагностований низький рівень розвитку довготривалої пам'яті молодших школярів з інтелектуальними порушеннями зумовив проведення формувального експерименту. Завданнями розвивальної роботи з молодшими школярами з інтелектуальними порушеннями стало підвищення рівня розвитку довготривалої пам'яті, формування раціональних прийомів запам'ятовування і відтворення, розвиток довільності цих процесів, підпорядкування пам'яті мисленню.

У формувальному експерименті нами використано прийоми ейдотехніки як технології з обробки, зберігання та відтворенні яскравих наочних образів переважно тоді, коли об'єкт, який викликає цей образ, уже безпосередньо не діє на органи відчуття через тривалий вплив, тобто ейдотехніка передбачає розвиток довготривалої пам'яті.

Ейдотехніка є оптимальним засобом розвитку довготривалої пам'яті у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, оскільки: ейдетичні прийоми базуються на конкретно-образному мисленні; ейдетична пам'ять характеризується яскравими та емоційними спогадами; ейдетика передбачає здатність відтворювати наочний образ будь-якого предмета через певний відрізок часу; ейдетичні прийоми підходять для застосування у будь-якому віці; ейдетика передбачає розвиток пізнавальної сфери в цілому; запам'ятовування шляхом ейдетичних прийомів відбувається через збільшення тривалості і зменшення обсягу запам'ятовування; ейдетика передбачає застосування ігрових прийомів.

Розвиток довготривалої пам'яті молодших школярів з інтелектуальними порушеннями відбувався з допомогою методів ейдетики: метод Цицерона, метод невербальних асоціацій, метод парадоксальних перевтілень, метод піктограм, метод послідовних асоціацій, метод роботи з листівками. На розвивальних заняттях застосовано відповідні ігрові вправи з ейдотехніки. Для розвитку довготривалої пам'яті молодших школярів з інтелектуальними порушеннями матеріал учні відтворювати через декілька днів.

За порівняльними результатами формувального експерименту значні якісні зміни відбулись в експериментальній групі досліджуваних, тоді як у контрольній змін не відбулось. Отже, ейдотехніка є ефективною для підвищення рівня розвитку довготривалої пам'яті молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

5. На основі результатів формувального експерименту складено методичні рекомендації щодо розвитку довготривалої пам'яті молодших школярів з інтелектуальними порушеннями: використовувати наочність; збільшувати в учнів обсяг зорової, слухової та дотикової пам'яті; розвивати прийоми опосередкованого запам'ятовування предметів; навчити осмисленому засвоєнню знань; давати інформацію малими порціями; удосконалювати в учнів навички самоконтролю; навчити найбільш доцільним прийомам заучування і пригадування; розвивати творчість дітей; читати текст вголос для

запам'ятовування матеріалу; застосовувати вірші для кращого запам'ятовування; створити диференційований підхід до організації режиму дня для максимального відновлення сили і врівноваженості нервових процесів учнів; проводити навчання методом предметно-практичної діяльності учнів з мовним супроводом; здійснювати попередню підготовчу роботу з учнями; поєднувати для запам'ятовування абстрактних слів наочні покази з абстрактними словесними поясненнями.

6. Дане теоретико-емпіричне дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Перспективами досліджень є подальша оптимізація використання ейдотехніки для розвитку довготривалої пам'яті молодших школярів з інтелектуальними порушеннями та можливе залучення до їх застосування усіх вчителів навчальних предметів закладу загальної середньої освіти, вихователів та батьків учнів у позаурочний час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алентьева Е. А. Особенности развития психических процессов у детей с проблемами в интеллектуальном развитии. *Проблемы педагогики*. 2017. № 3. С. 37-43.
URL: <http://problemspedagogy.ru/images/PDF/2017/26/osobennosti.pdf>
2. Антощук Є.В. 10 уроків чудової пам'яті. Київ : Ешке О.М., 2003. 14 с
3. Антощук Є. Українська школа ейдетики. *Психолог*. Шкільний світ. 2010. № 5. С. 5–7.
4. Арбабаева А. Т. Особенности развития познавательной сферы умственно отсталого ребенка. *Современный научный вестник*. 2015. Т. 1. № 2. С. 100–105.
5. Баскакова И. Л. Внимание школьников-олигофренов. Москва : МГПИ, 1982. 69 с.
6. Бгажнокова И. М. Психология умственно отсталого школьника. Москва : Просвещение, 1987. 95 с.
7. Болдырева Л. А. Особенности психических процессов у детей с нарушением интеллекта. *Проблемы науки*. 2015. № 8 (38). С. 107–110.
8. Бочелюк В. Й. Особливості розвитку людини з порушеннями інтелекту і психічними захворюваннями. *Психологія людини з обмеженими можливостями* : навч. посіб. для ВНЗ. Київ : Центр учбової літератури, 2016. С. 80–88.
9. Брѐзе Б. Активизация ослабленного интеллекта при обучении во вспомогательных школах. Москва : Медицина, 1981. 240 с.
10. Бугера Ю. Ю. Формування уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку в процесі навчання. *Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня кандидата педагогічних наук зі спец. 13.00.03 корекційна педагогіка*. Київ. 2017. 20 с.
11. Варій М. Й. Загальна психологія : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 1007 с.

12. Вікова та педагогічна психологія / за ред. О. В. Скрипченка, Л. В. Долинської, З. В. Огороднійчук та ін. Київ : Каравела, 2009. 464 с.
13. Власова Т. А., Певзнер М. С. О детях с отклонениями в развитии. Москва : Просвещение, 1973. 176 с.
14. Выготский Л. С. Память и ее развитие в детском возрасте. Собр. соч. в 6 т. Т. 2. *Проблемы общей психологии*. Москва : Педагогика, 1982. С. 386–395.
15. Выготский Л. С. Проблемы дефектологии / сост. Т. М. Лифанова. Москва : Просвещение, 1995. 527 с.
16. Выготский Л. С. Собрание сочинений: В 6-ти т. Т. 5. *Основы дефектологии*. Москва : Педагогика, 1983. 368 с.
17. Выготский Л. С. Проблема умственной отсталости. Умственно отсталый ребенок / под ред. Л. С. Выготского, И. И. Данюшевского. Москва, 1995. 390 с.
18. Возрастная и педагогическая психология / под ред. А. В. Петровского. Москва : Просвещение, 1973. 288 с.
19. Вопросы обучения и воспитания аномальных детей дошкольного возраста : сборник научных трудов / под ред. Л. П. Носкова. Москва : Просвещение, 1980. 128 с.
20. Воспитание и обучение детей во вспомогательной школе : пособие для учителей и студентов дефектологических факультетов пед. ин-тов / под ред. В. В. Воронкова. Москва : Школа-Пресс, 1994. 416 с.
21. Гаврилов О. В. Особливості розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями тяжкого ступеня. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Збірник наукових праць / за ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова. Вип. 14. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2019. С. 36–49.
22. Гамезо М. В., Домашенко И. А. Атлас по психологии. Москва : Педагогическое общество России, 2001. 276 с.

23. Григонис А. В. Преднамеренное и непреднамеренное запоминание учащихся младших классов вспомогательной школы. *Дефектология*. 1969. №6. С. 21–23.

24. Домишкевич С. А. Функционально-уровневый подход в психологической диагностике умственного развития младших школьников. *Вопросы диагностики и коррекции развития детей с ограниченными возможностями*. Иркутск, 1997. С. 5–18.

25. Долженко А. І. Вплив особливостей мовлення й пізнавальних процесів розумово відсталих дітей на їх соціально-трудова адаптацію. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2012. Вип. 21. С. 72–76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2012_21_20.

26. Дульнев Г. М. Учебно-воспитательная работа по вспомогательной школе : пособие для учителей / под ред. Т. А. Власовой, В. Г. Петровой. Москва : Просвещение, 1981. 176 с.

27. Егорова Т. В. Особенности памяти и мышления младших школьников, отстающих в развитии. Москва : 1973. 152 с.

28. Загальна психологія / за ред. О. В. Скрипченка, Л. В. Долинської, З. В. Огороднійчук та ін. Київ : Каравела, 2009. 464 с.

29. Замский Х. С. Умственно отсталые дети: история их изучения, воспитания и обучения с древних времен до середины XX века. Москва : НПО Образование, 1995. 400 с.

30. Занков Л. В. Пам'ять школяра. Москва : Наука, 1994. 347 с.

31. Зинченко И. П. Непроизвольное запоминание и деятельность. Хрестоматия по общей психологии. *Психология памяти* / за ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романов. — М., 1979. С. 207—216.

32. Екжанова Е. А., Стребелева Е. А. Системный подход к разработке программы коррекционно-развивающего обучения детей с нарушением интеллекта. *Дефектология*. 1999. №6. С. 25–34.

33. Кашуба Л. В. Ейдетика: кроки до інтеграції освітніх технологій. *Конструирование учебного процесса на основе ТРИЗ-педагогика* : материалы науч.-практ. конф., 14–15 июня 2005 г.; Запорожский обл. ИППО. Запорожье, 2005. С. 168–179.

34. Кашуба Л. Мовленнєво-комунікативний розвиток молодших школярів із ЗПР засобами ейдетичних методик: навчально-методичний посібник. Київ, 2003. С. 123–127.

35. Ковцун І. Особливості розумового і фізичного розвитку дітей з легким ступенем розумової відсталості. *Спортивна наука України*. 2015. № 5. С. 3–8. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/SNU_2015_5_2

36. Колишкін О. В. Психолого-педагогічна характеристика дітей з порушенням інтелектуального розвитку. *Вступ до спеціальності «Корекційна освіта»* : навч. посіб. для ВНЗ. Суми : Унів. кн., 2016. С. 110–138.

37. Коломинский Я. П., Панько Е. А., Игумнов С. А. Психическое развитие детей в норме и патологии: психологическая диагностика, профилактика и коррекция. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 480 с.

38. Корекційно-педагогічні послуги особам з розумовою відсталістю / за ред. Т. В. Семигіної, Н. В. Майорової. Київ : Джерела, 2007. 181 с.

39. Корниенко Н. В. Развитие познавательной деятельности детей с умеренной умственной отсталостью. *Концепт*. 2013. Т. 5. С. 86–90. URL : <http://e-koncept.ru/2013/54018.htm>.

40. Коррекционное обучение как основа личностного развития аномальных дошкольников / за ред. Л. П. Носковой. Москва : Педагогика, 1989. 314 с.

41. Корекційно-розвивальні програми для учнів підготовчого, 1-4 класів з порушеннями розумового розвитку. Київ : Інститут спеціальної педагогіки НАПН України. 2016. 650 с. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchannya-ditej-u-specialnih-zakladah-osviti/osvita-ditej-z-osoblivimi-potrebami/navchalni-programi/korekcijni-programi>

42. Косарева О. І. Розвиток пізнавальних процесів дітей з розумовою відсталістю. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти* : зб. наук. пр. Рівне : Рівненський державний гуманітарний університет, 2014. Вип. 10. С. 36–38.

43. Лебединский В. В. Нарушения психического развития в детском возрасте: учеб. пособие для студ. психол. фак. высш. учеб. заведений. Москва : Академия, 2003. 144 с.

44. Леонтьев О. М. Психологические основы детской игры. Избранные психологические произведения в 2-х т. Москва : Педагогика, 1983. 320 с.

45. Липкина А. И. Самооценка школьника и его память. *Вопросы психологии*. 1981. №3. С. 79–89.

46. Лурия Г. Р. Умственно-отсталый ребенок. Москва : АПН РРФСР, 1960. 204 с.

47. Мамайчук И. И. Психокоррекционные технологии для детей с проблемами в развитии. Санкт-Петербург : Речь, 2010. 400 с.

48. Матвеева М. П. Корекційна робота в системі освіти дітей з вадами розумового розвитку : навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. М. П. Матвеевої, С. П. Миронової. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет. 2005. 164 с.

49. Матюгин И. Ю. Школа Эйдетики. Зрительная, тактильная, обонятельная память. Москва : Эйдос, 1994. 26 с.

50. Методика діагностики відхилень у розумовому розвитку молодших школярів та старших дошкільників / за ред. Н. М. Стадненко, Т. Д. Ілляшенко, Л. В. Борщевської, А. Г. Обухівської. Київ : Інститут дефектології АПН України, 1998. 144 с.

51. Миронова С. П. Використання у корекційній роботі з розумово відсталими дітьми нетрадиційних методів лікувальної педагогіки і психотерапевтичних технологій. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Збірник наукових праць / за ред. В. М. Синьова,

О. В. Гаврилова. Вип. 5. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2015. С. 218–228.

52. Миронова С. П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка підручник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. 312 с.

53. Миронова С. П. Методика корекційної роботи при порушеннях пізнавальної діяльності : підручник. Кам'янець-Подільський, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. 260 с.

54. Миронова С. П. Основи корекційної педагогіки : навчальний посібник / за ред. С. П. Миронової, О. В. Гаврилова, М. П. Матвєєвої. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 264 с.

55. Моцьо О. М., Ляшко В. В. Особливості розвитку пізнавальних психічних процесів у розумово відсталих школярів. *Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Херсон : ФОП Вишемирський В. С., 2018. С. 109–112.

56. Мякушко О. І. Системи класифікації розумової відсталості та підходи до діагностики дітей з помірною розумовою відсталістю. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*: наук.-метод. зб. / за ред. В. В. Засенка, А. А. Колупасової; Ін-т спец. педагогіки НАПН України. Київ, 2013. Вип. 4, Ч. 1. С. 146–157. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooop_2013_4\(1\)_20/](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooop_2013_4(1)_20/)

57. Нудельман М. М. Методы исследования воображения аномальных детей. Москва : МГПИ, 1978. 64 с.

58. Особенности умственного развития учащихся вспомогательной школы / за ред. Ж. И. Шиф. Москва : Мысль, 2002. 319 с.

59. Основы специальной психологии / за ред. Л. В. Кузнецовой, Л. И. Переслени, Л. И. Солнцевой. Москва : Академия, 2005. 480 с.

60. Палій А. А. Дитяча психодіагностика. URL : <https://www.twirpx.com/file/1431890/>

61. Пахомова Н. Г. Спеціальна психологія : навч. посіб. для студентів спец. 6.010105 Корекційна освіта. Полтава : АСМІ, 2015. 359 с.

62. Певзнер М. С., Лебединская К. С. Учащиеся вспомогательной школы: клинико-психологическое изучение. Москва : Педагогика, 1979. 232 с.

63. Петрова В. Г. Психология умственно отсталых школьников : учебное пособие / за ред. В. Г. Петровой, И. В. Беяковой. Москва : Академия, 2002. 160 с.

64. Петрова В. Г. Практична та розумова діяльність дітей олігофренів. *Спеціальна психологія. Тексти. Частина I* / за ред. М. П. Матвєєвої, С. П. Миронової. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 1999. 158 с.

65. Пинский Б. И. Психологические особенности деятельности умственно отсталых школьников. Москва : Просвещение, 2002. 319 с.

66. Про організаційно-методичні засади забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами. № 1/9-539 від 08.08.13 року. URL : <https://osvita.ua/legislation/other/36815/>

67. Психіатрія і наркологія : підручник (ВНЗ III—IV р. а.) / за ред. Г. Т. Сонник, О. К. Напрєєнко, А. М. Скрипніков та ін. Київ : Медицина, 2017. 424 с.

68. Психология лиц с умственной отсталостью : учебно-методическое пособие / под ред. Е. А. Калмыковой. Курск : Курск. гос. ун-т, 2007. 121 с.

69. Психология человека от рождения до смерти / А. А. Реан. Санкт-Петербург : ЕВРОЗНАК, 2002. 656 с.

70. Психологические тесты / под ред. А.А. Карелина. Москва : ВЛАДОС, 2002. Т. 2. 248 с.

71. Психолого-педагогічні основи корекційної роботи в спеціальній школі. Хрестоматія. Навчальний посібник / за ред. С. П. Миронової. Кам'янець-

Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2004. 220с.

72. Пташник М. І. Можливості використання ейдетики у навчально-виховному процесі школярів з розумовою відсталістю URL : <http://klasnaocinka.com.ua/uk/article/mozhливosti-zastosuvannya--eidetiki-u-navchalno-vi.html>

73. Пузанов Б. П., Обучение и воспитание детей с интеллектуальными нарушениями. Москва : ВЛАДОС, 2011. 439 с.

74. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога. Москва : ВЛАДОС, 1999. Кн.1. 384 с.

75. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога. Москва : ВЛАДОС, 1999. Кн. 2. 480 с.

76. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – Санкт-Петербург : Питер, 2002. 720 с.

77. Рубинштейн С. Я. Экспериментальные методики патопсихологии. Москва : ЭКСМО-Пресс, 1999. 48 с.

78. Рубинштейн С. Я. Психология умственно отсталого школьника: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. Дефектология. Москва : Просвещение, 1986. 192 с.

79. Семаго Н. Я. Проблемные дети. Основы диагностической и коррекционной работы психолога. Москва : АРКТИ, 2001. 208 с.

80. Серомаха Н. Є. Корекція поведінки розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку в ситуаціях фрустрації. *Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня кандидата психологічних наук зі спец. 19.00.08 Спеціальна психологія*. Київ, 2012. 19 с.

81. Синьов В. М., Матвеева М. П., Хохліна О. П. Психологія розумово відсталої дитини : підручник. Київ : Знання, 2008. 359 с.

82. Слободчиков В. І., Ісаєв Є. І. Основи психологічної антропології. Психологія розвитку людини. Розвиток суб'єктивної реальності в онтогенезі. Москва : Шкільна преса, 2000. 416 с.

83. Смагина А. Ю. Развитие познавательной активности детей с интеллектуальной недостаточностью. *NovaInfo. Ru.* 2016. Т. 1, № 56. С. 358–361.

84. Соловьев И. М., Сумаракова В. И. О памяти имбецилов. *Вопросы обучения и воспитания детей* / Под ред. М. Г. Дульнева, М. И. Кузьмицкой. Москва, 1974. С. 16–32.

85. Соловьев И. М. Психология познавательной деятельности нормальных и аномальных детей. Сравнение и познание отношений и предметов. Москва : Просвещение, 1966. 224 с.

86. Сорокин В. М. Специальная психология: учеб. пособие / под ред. Л. М. Шипицыной. Санкт-Петербург : Речь, 2003. 216 с.

87. Спеціальна психологія. Тексти. Частина I / за ред. М. П. Матвєєвої, С. П. Миронової. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 1999. 158 с.

88. Специальная психология : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / под ред. В. И. Лубовского. Москва : Академия, 2005. 464 с.

89. Стадненко Н. М. Нариси з олігофренопсихології / за ред. Н. М. Стадненко, М. П. Матвєєвої, А. Г. Обухівської. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2002. 200 с.

90. Сухарева Г. Е. Клинические лекции по психиатрии детского возраста. Т. 3 (клиника олигофрении). Москва : Медицина, 1965. 337 с.

91. Трофімов Ю. Л. Психологія. Підручник. Київ : Либідь, 2008. 560 с.

92. Трофимова Н. М., Дуванова С. П., Трофимова Н. Б., Пушкина Т. Ф. Основы специальной педагогики и психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 304 с.

93. Хохліна О. П. Формування діяльності як засіб соціалізації учнів з порушеннями інтелектуального розвитку. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна*

педагогіка та спеціальна психологія. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. Вип. 30. С. 332–337.

94. Яковлева С. Д. Вплив корекційно-розвивального навчання на динаміку нейропсихологічних процесів у дітей з вадами інтелекту. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський, 2013. Вип. 21. С. 791–798. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2013_21_72

95. Янчук О. Р. Дивосвіт душі дитини. Програма корекції розвитку для дітей з легкою розумовою відсталістю. *Дитина з особливими потребами*. 2015. № 8. С. 13–19.